

Andreas van Galen en Gradus de Beus, de laatste uurwerkopdraaiers van de gemeente 's-Hertogenbosch

Vanaf het midden van de 17^e eeuw bevindt zich een groot mechanisch uurwerk in de Sint Jan-toren. Aangedreven door kabelwerken, die met zware gewichten op spanning werden gehouden, zorgde een gangwerk voor de regelmatige verplaatsingen van de wijzers over de wijzerplaten hoog aan de buitenzijde van de toren. Ook door de kabelwerken aangedreven slagwerken zorgden ervoor dat klokslagen de hele uren ('uurslagklok') en halve uren ('halfuurslagklok') wijd en zijd in de stad bekendmaakten. Om het uurwerk zijn functie ononderbroken te laten uitvoeren moesten de gewichten aan de kabeleinden regelmatig worden opgetrokken.

Het gemeentebestuur had tot het midden van de vorige eeuw voor dit werk, en voor soortgelijk werk in de torens van het Stadhuis en de Veemarkt, een speciale functionaris in dienst, de uurwerkopdraaier. De introductie van elektrische torenuurwerken vroeg in de jaren vijftig maakte deze functie overbodig. Op een bijzondere wijze zijn we in contact gekomen met nakomelingen van de laatste uurwerkopdraaiers die bij de gemeente in dienst zijn geweest.

Op 17 oktober 2008 schreef het Brabants dagblad over de dood van de gemeentelijke uurwerkopdraaier Dries (geboortenaam Andreas) van Galen. Op 22 oktober 1944, een der laatste dagen van de tweede wereldoorlog in Noord Brabant, ging het gruwelijk mis bij een geallieerd bombardement op stellingen van de bezetters. In plaats van deze stellingen werden woningen van burgers getroffen waaronder het pand Abeelenstraat 15. Hier vonden vier personen de dood: Dries van Galen en drie van zijn kinderen. Dit verhaal werd opgetekend uit de mond van het vierde kind van Van Galen, de op dat moment 86-jarige Riek Kitslaar-van Galen (**foto 1**).

Naar aanleiding van het krantenbericht hebben we met Riek Kitslaar contact gezocht. Kende zij wellicht anderen die ook de functie van haar vader hadden bekleed? Tegelijk met hem of, vooral, na zijn dood? Maar voor ons speelde nog meer: in het digitale Stadsarchief bevindt zich al lang een foto uit de jaren dertig met daarop een onbekende uurwerkopdraaier in de Sint Jan-toren (**foto 5**). Was die man bij haar bekend?

Riek Kitslaar weet zeker dat de afgebeelde persoon niet haar vader is. Wie het wel is weet zij niet. Zij heeft misschien nog wel een soortgelijke foto van haar vader, maar nader zoekwerk heeft een dergelijke foto nog niet opgeleverd. Wel krijgen we via een van haar kinderen een foto met daarop het hele gezin Van Galen (**foto 3**). Dit is een feestelijke foto uit augustus 1944, gemaakt bij gelegenheid van het 25-jarig jubileum van Dries van Galen als medewerker van de gemeente. De foto is dus van twee maanden voor zijn plotse dood. Riek Kitslaar weet nog wel te melden dat ene De Beus de vervanger van haar vader was (bij vakanties en voor de weekenden). Maar de persoon op de foto is ook niet 'Gradus de Beus'. De naam De Beus komt in 2011 weer naar boven als een medewerker van de gemeentelijke afdeling BAM in de oude Jacobskerk ons attendeert op de wellicht laatste persoon met die naam, die opdraaien van de Bossche torenuurwerken uit eigen ervaring kan beschrijven.

Gradus de Beus (geboren in 1904, **foto 4**) is in 1988 overleden. Een van zijn drie zonen, Jo, is graag bereid om ons voor nadere kennismaking te ontvangen (**foto 2**). Hij is in oktober 1935 geboren in Vughterstraat 277 en hij maakte de oorlogstijd dus als jonge jongen mee. Als vader dienst had mochten de kinderen mee de toren in om te ‘helpen’ of zo maar om in de toren te spelen. Jo herinnert zich heel wel dat zijn vader aan het einde van de oorlog belast werd met de zorg van alle drie de gemeentelijke torenuurwerken. Om de dag was hij aan de beurt om de kabels op te winden om zo de uurwerken voor de komende 24 uur naar behoren te laten werken. Jo heeft helaas geen enkele herinnering aan de veranderingen in de vroege jaren vijftig toen handmatig opdraaien van de uurwerken overbodig werd door de introductie van elektrische uurwerken. In deze periode (1952-1953) was hij in militaire dienst en de zaak speelde zich buiten zijn zichtveld af.

Wat het opdraaien van gewichten in de Sint Jan-toren betreft heeft Jo de Beus wél heel concrete herinneringen. Zeker is dat de kanonslopen, die zich nu op de tentoonstellingszolder bevinden, toen geen rol meer speelden. Zij waren omstreeks 1925 al uit functie genomen toen voor het aandrijven van de speeltrommel werd overgestapt van een kabel-met-gewicht op een elektromotor die boven op de ijzeren ombouw van de speeltrommel werd geplaatst (**foto 5**).

Een recente bezoeker van de toren met herinneringen aan de jaren zestig wist ons enige tijd geleden te verrassen met zijn stellige verklaring, dat de kanonslopen tot ergens in de jaren zestig aan het einde van de ijzeren kabel van het opdraaimechaniek van de speeltrommel in de toren zijn blijven hangen. De kanonslopen hingen, buiten handbereik, midden in de toren naar beneden op de hoogte waar nu de vloer van de tentoonstellingszolder is. Er was op die hoogte geen dichte vloer zoals nu, maar slechts een houten looppad van ongeveer één meter breed langs de muren. Dit looppad moest langs de zuid-, west- en noord-wand worden afgelegd om de toegangsdeur naar de muurtrap in de oostelijke muur te bereiken. Jo de Beus kan dit verhaal van de kanonslopen bevestigen noch ontkennen.

Als de gewichten van het uurwerk moesten worden opgedraaid dan bevonden ze zich onder de vloer van de huidige uurwerkzolder vlakbij de oostelijke muur. De twee kleinere gewichten van de slagwerken waren aan de zuidoostelijke zijde; het ene grote gewicht van het gangwerk was aan de noordoostelijke zijde. Als de gewichten waren opgedraaid dan hingen ze vlak onder de betonnen vloer boven in de carillonzolder. De kabel van het uurslagwerk liep onder een hoek van ongeveer 45 graden door het uurwerkframe naar boven: de bovenrand van het uurwerkframe was aan de zijde van de torentrap voorzien van een kabelgeleider om de kabel vanaf dat punt vrijwel loodrecht naar boven te laten gaan. Eventueel konden de gewichten door spleten aan de oostelijke zijde van de vloer van de uurwerkzolder verder naar beneden zakken. De valbak van de gewichten van de slagwerken stond op de vloer van de toren – op de plaats waar zich nu de wenteltrap naar het orgel bevindt. De valbak van het grote gewicht van het slagwerk zou zich één etage hoger bevonden hebben: op het platform in de noordoostelijke hoek van de gewelven.

De bezoekers van de Sint Jan-toren hebben overigens, volgens Jo, nimmer iets kunnen zien van wat zich op de uurwerkzolder met het opdraaien van gewichten afspeelde. Tijdens bezoeken bleef de deur van de uurwerkzolder dicht en men ging via de trap in de oostelijke muur naar boven om de klokken in de klokkenzolders te zien en verder, vanaf de eerste lantaarn, de stad en zijn wijde omgeving te bewonderen.

Tot zover de kennis die we via de nakomelingen van de laatste uurwerkopdraaiers van de gemeente 's Hertogenbosch verzameld hebben. We hebben nog veel meer vragen die de opbouw en werking van het uurwerk van de Sint Jan-toren sinds de introductie van het grote carillon van Van Aerschot (ongeveer 1870) betreffen en die niet beantwoord konden worden. Slechts 60 jaren scheiden ons van het opheffen van de functie van uurwerkopdraaier in de gemeente maar hun kennis lijkt bijna geheel verdwenen te zijn. Enkele tips van de sluier zijn opgelicht. We zoeken verder en hopen daar later over te kunnen rapporteren.

Wij danken Riek Kitslaar-van Galen en haar dochter Dini voor de foto's van Dries van Galen en Jo de Beus voor zijn bijdrage over de Bossche torenuurwerken. Het Stadsarchief gaf toestemming om de foto van de onbekend gebleven uurwerkopdraaier bijgaandals foto 5 af te drukken.

André Heijmans en Pieter van der Schoot
Torengidsen Sint Jan-kathedraal

Riek Kitslaar-van Galen (**foto 1**) en Jo de Beus(**foto 2**): kinderen van de laatste
uurwerkopdraaiers van 's-Hertogenbosch.

Foto 3: Dries van Galen (linksvoor; met touw rond wijzerplaat in zijn handen) en zijn gezin in augustus 1944 bij de viering van zijn 25-jarig ambtsjubileum.

Foto 4: Het legitimatiebewijs uit 1958 van Gradus de Beus, invaller en opvolger van Dries van Galen als uurwerkopdraaier.

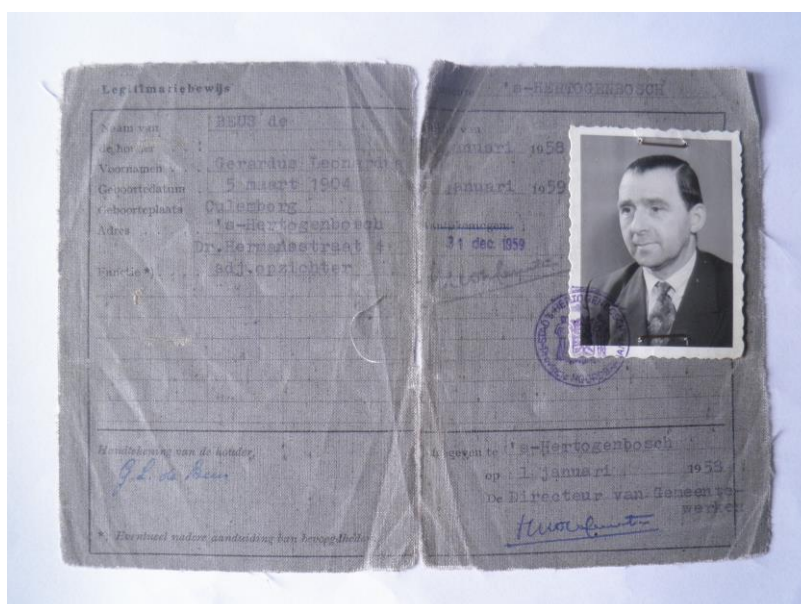

Foto 5: De onbekende uurwerkopdraaier aan het werk, een foto uit 1930
(Stadsarchief nummer: 0026137; linksboven de elektromotor van het speelwerk).

